

Boekbespreking

Hans Hoeken

Uren met Ton van der Geest

Een bespreking van:

Ton van der Geest, *Over letterenonderzoek. De methodologie van het Neerlandistische onderzoek in het bijzonder de methodologie van de taalbeheersing*. Assen: Van Gorcum, 1995, ISBN 90 232 3002 7, x + 244 blz., fl. 52,50

1. Inleiding

Er bestaat in Nederland geen handboek over de onderzoeksmethodologie van de Neerlandistiek, een lacune waarin de Groningse hoogleraar taalbeheersing Ton van der Geest probeert te voorzien met zijn boek "Over letterenonderzoek". Zijn uitgangspunt is dat de methodologie een hulpmiddel is bij het vinden van een antwoord op een onderzoeksvraag. De onderzoeksvraag bepaalt dus welke methode gehanteerd moet worden en niet andersom, namelijk dat de methodologie bepaalt welke onderzoeksvragen onderzocht kunnen worden en welke niet. Nu zou men verwachten, zeker gezien de ondertitel "De methodologie van het Neerlandistische onderzoek in het bijzonder de methodologie van de taalbeheersing" dat de auteur een groot aantal onderzoeksmethoden beschrijft, van elk de sterke en zwakke punten aangeeft, en een verband legt tussen type onderzoeksvraag en type onderzoeksmethode. Die verwachting komt niet uit. Zoals de auteur in zijn voorwoord al opmerkt, is het "niet een erg praktisch boek" geworden (p. 3). Wat staat er dan wel in de 244 pagina's die het boek telt?

2. Inhoud

Het boek valt uiteen in twee delen. Deel I gaat over algemene aspecten van het Neerlandistische onderzoek, Deel II gaat in op een deelgebied van het taalbeheersingsonderzoek, namelijk het onderzoek naar taalvaardigheid. In hoofdstuk 1 staat de empirische cyclus van De Groot centraal. Van der Geest bespreekt de vijf stappen (observatie, inductie, deductie, toetsing en evaluatie) aan de hand van voorbeelden uit het Neerlandistische onderzoek. In het tweede hoofdstuk bespreekt hij het vaststellen van causale relaties: wanneer kun je met zekerheid zeggen dat Y veroorzaakt is door X? De problemen die hierbij op kunnen treden illustreert de auteur onder andere aan de hand van onderzoek naar de ontwikkeling van leesvaardigheid.

Het derde hoofdstuk handelt over de analyse van teksten en talig materiaal. Daarin wordt de analyse van literaire werken besproken. De auteur eindigt deze bespreking met de volgende vier adviezen:

1. verzamel eerst zoveel mogelijk gegevens omtrent een tekst, maar hou die gegevens bijvoorbeeld wel goed gescheiden in termen van taalkundige, poetische en buitentextuele gegevens van diverse soorten;
2. probeer per niveau goed aan te geven, waarover je zeker kunt zijn en waarover je per niveau alleen maar kunt speculeren;
3. probeer vervolgens de gegevens die per niveau verzameld zijn te combineren, en wel zodanig, dat een speculatie op het ene niveau steun dan wel afwijzing vindt op het andere niveau;
4. en meer in het algemeen: houd goed zicht op de sterkte en/of zwakte van de door jou gekozen procedures en op de mate van dwingendheid van de gebezigde argumentatie (zie hoofdstuk 2)." (p. 67)

Vervolgens komt de analyse van gesprekken en geschreven teksten aan de beurt. De auteur illustreert de conversatie-analyse aan de hand van een kort gespreksfragment waarbij hij de gehanteerde analyse-procedures roemt zonder deze verder te bespreken. Bij de analyse van geschreven teksten bespreekt hij onder andere de inhoudsanalyse, leesbaarheidsformules en argumentatieve analyses. Daarnaast zegt hij iets over tekstkwaliteit waarbij hij vooral de tekststructuur noemt. Verder beschrijft hij een onderzoekje naar de functionaliteit van een tekst waarbij onder andere het meten van begrip en overtuigingskracht aan de orde komen, overigens zonder dat duidelijk wordt hoe die variabelen zijn gemeten.

Deel II gaat over het onderzoek naar taalvaardigheid. In hoofdstuk 4 bespreekt Van der Geest de problemen die optreden bij het vaststellen van persoonlijkheidskenmerken in het algemeen, en iemands taalvaardigheid in het bijzonder. Hij signaleert daarbij dat taalvaardigheid geen stabiel kenmerk is, maar dat deze kan variëren als functie van de situatie waarin de taalvaardigheid wordt gemeten. De eisen die gesteld worden aan meetinstrumenten om de taalvaardigheid te meten, passeren vervolgens de revue: de eis van objectiviteit (levert de toets dezelfde uitkomst op ongeacht wie de toets afneemt en verwerkt?), de eis van betrouwbaarheid (levert de toets bij herhaald toepassen ook dezelfde uitkomst op?) en de eis van validiteit (meet de toets wat hij pretendeert te meten?). Met name bij de validiteit van de huidige toetsen zet van der Geest zijn vraagtekens, iets wat hij uitwerkt in hoofdstuk 5. Dat hoofdstuk gaat namelijk in op de praktijk van de taalvaardigheidstoetsen. Daarbij vergelijkt hij toetsresultaten met kwalitatieve analyses van taalvaardigheid waaruit hij concludeert dat kwalitatieve analyses een veel beter beeld geven van de "werkelijke" taalvaardigheid van de geteste persoon.

In hoofdstuk 6 gaat Van der Geest in op de vier modaliteiten van taalgebruik: spreken, luisteren, schrijven, lezen. Eerst behandelt hij het spreken (en luisteren) waarbij hij onderscheid maakt tussen formeel versus informeel, en monologen versus dialogen. Elk van deze dimensies stelt andere eisen aan de taalvaardigheid. Ook bij de schriftelijke taalvaardigheid komt het onderscheid formeel versus

informeel aan de orde en behandelt hij de interactieve aspecten van geschreven teksten. Hij besluit dit hoofdstuk met een aantal slotopmerkingen waarvan ik u de laatste niet wil onthouden: "wees voorzichtig met je conclusies (...) Gebruik bijvoorbeeld als het even kan toch ook andere gegevens om je conclusies op te baseren of te controleren. (...) Met andere woorden: wees altijd kritisch en alert." (p. 204)

3. Commentaar

Het is inderdaad "niet een erg praktisch boek" geworden. Wie verwacht voor ruim vijftig gulden een boek te kopen met "*de methodologie van het Neerlandistische onderzoek in het bijzonder de methodologie van de taalbeheersing*", komt bedrogen uit. Het bevat nauwelijks handreikingen voor het opzetten van onderzoek, noch wat betreft Neerlandistisch, noch wat betreft taalbeheersingsonderzoek. Wat is het dan wel? Het lijkt erop dat Van der Geest een lans wil breken voor een meer kwalitatieve onderzoeksbenadering. Op p. 163 schrijft hij: "Zoals nu al zo vaak gezegd, een eenvoudige kwantitatieve benadering loopt altijd het gevaar in de fout te gaan (zonder dat we dit merken, tenzij...), terwijl een kwalitatieve benadering dergelijke zaken in veel gevallen boven water krijgt." Zijn stelling is dat kwantitatieve benaderingen (bv. taalvaardigheidstoetsen) gemakkelijk kunnen leiden tot misleidende conclusies. Een kwalitatieve analyse biedt een betere garantie voor een correcte en goed gefundeerde conclusie.

Van der Geest probeert dit standpunt op verschillende manieren te onderbouwen. In hoofdstuk 2 behandelt hij bijvoorbeeld de problemen bij het vaststellen van causale relaties. Volgens methodologische handboeken kun je causale relaties alleen vaststellen door het doen van experimenten. Van der Geest illustreert aan de hand van onderzoek naar de relatie tussen motivatie en intelligentie en van onderzoek naar de determinanten van leesvaardigheid dat het vaak moeilijk is om een causale relatie vast te stellen. Bepaalt motivatie nu de intelligentie, of is het omgekeerd: bepaalt intelligentie de motivatie. Zijn conclusie luidt dan: "Eigenlijk brengt het experimentele onderzoek ons dan ook niet zoveel verder dan de correlatieve studie wat betreft de interpretatie van een samenhang" (p. 47).

Deze conclusie is echter gebaseerd op een nogal onzorgvuldige beschrijving van wat een experiment is. Van der Geest beperkt zich in zijn voorbeelden, en kwalijker, ook in zijn beschrijving van wat een experiment is (p. 28), tot geobserveerde onafhankelijke variabelen. Bij geobserveerde onafhankelijke variabelen deel je proefpersonen in op basis van bv. hun score op een intelligentietest. Geen enkele methodoloog zal ontkennen dat bij dit soort onafhankelijke variabelen de problemen zich voordoen die Van der Geest schetst. Causale relaties kunnen op basis van dit soort onderzoek niet definitief worden vastgesteld. Dat kan echter wel bij experimenten waarbij de onderzoeker de onafhankelijke variabelen manipuleert in plaats van observeert. Stel, men wil weten of het gebruik van illustraties het begrip van een tekst bevordert. De onderzoeker manipuleert dan de

onafhankelijke variabele door het begrip van een tekst met illustraties te vergelijken met het begrip van die tekst zonder illustraties. Bij een zorgvuldige opzet van het experiment, kan een eventueel verschil in tekstbegrip dan enkel en alleen worden toegeschreven aan de invloed van de illustraties. Dit type experimenteel onderzoek, niet ongebruikelijk in het hedendaags taalbeheersingsonderzoek, wordt door van der Geest in het geheel niet besproken.

Bij het taalvaardigheidsonderzoek laat Van der Geest onder andere zien dat de resultaten van een (CITO-)toets nogal kunnen afwijken van oordelen van leerkrachten enerzijds, en van de resultaten van een kwalitatieve analyse anderzijds. Leerkrachten hebben hun leerlingen ingedeeld in twee groepen die naar hun mening vergelijkbaar zijn qua taalvaardigheid. Afname van de CITO-toets geeft echter aan dat één van de twee groepen taalvaardiger is dan de andere. Een kwalitatieve analyse van de mondelinge taalvaardigheid laat echter zien dat juist de andere groep taalvaardiger is. Van der Geest richt zijn pijlen op de toets omdat deze een verschil laat zien dat er volgens de leerkrachten niet is. Dat de kwalitatieve analyse eveneens een verschil oplevert dat niet door de leerkrachten is voorspeld, laat de auteur onbesproken.

Eveneens onbesproken blijven de problemen die kunnen optreden bij een kwalitatieve analyse. Twee beoordelaars die onafhankelijk van elkaar een tekst analyseren, komen zelden tot een eensluidende analyse. Om een goede interbeoordelaarsbetrouwbaarheid te krijgen, zijn veel training en uitgewerkte analysevoorschriften nodig. Van der Geest besteedt nergens aandacht aan dit probleem bij kwalitatief onderzoek. Hij benadrukt de hogere validiteit van kwalitatief onderzoek. Hij vermeldt echter nergens dat betrouwbaarheid een noodzakelijke voorwaarde is voor validiteit. Temperatuur in graden celsius is een valide maat voor het meten van warmte. Als we dat echter meten met een thermometer die soms 25 graden en soms 30 graden aangeeft, zonder dat de temperatuur is veranderd, dan kunnen we weinig met dat soort gegevens. Betrouwbaarheid is geen voldoende voorwaarde voor validiteit, maar wel een noodzakelijke. Dat is dan ook de reden dat er zoveel energie gestopt wordt in het ontwikkelen van meer objectieve schrijfvaardigheidstoetsen, iets waar de auteur maar weinig waardering voor kan opbrengen. Zo wordt het optimisme van Van Schooten & De Gloppe (1990) over de waarde van dit soort toetsen bekritiseerd, onder andere omdat de items in dit soort toetsen zich zouden beperken tot zinsniveau. Dat dezelfde auteurs een jaar later een toets hebben ontwikkeld waarin ook items op inhouds- en structuurniveau zijn opgenomen (Van Schooten & De Gloppe, 1991), is Van der Geest blijkbaar ontgaan.

De geraadpleegde literatuur doet erg gedateerd en incompleet aan. Van de ongeveer 90 referenties zijn er slechts 20 van ná 1989. Van die meer recente referenties betreft het overgrote deel (16) Gronings onderzoek. Dit leidt ertoe dat recente literatuur op het gebied van bijvoorbeeld de tekstanalyse (Pander Maat, 1994) en argumentatie-analyse (Schellens & Verhoeven, 1994) ongenoemd blijft. Overigens kan het zijn dat ik enige referenties heb gemist. Van der Geest is slordig in zijn literatuuropgave. Hij verwijst in zijn boek o.a. naar Mills (1981),

Verhoeven (1990) en Pander Maat (1990) zonder deze op te nemen in zijn literatuuropgave.

De stijl van het boek wordt gekenmerkt door eenzelfde slordigheid. Het lijkt of Van der Geest zijn college-voorbereiding heeft ingeleverd bij de drukker, getuige de zin:

"Het is wel buitengewoon toevallig, dat op de dag (12-11-1994), waarop de jury weer eens bekend zal maken wie zich in Nederland een jaar lang dé telefoniste van het jaar mag noemen, ik uw aandacht mag vragen voor een ander relevant aspect in de mondelinge communicatie, dat alles met de kunst van het telefoneren te maken heeft." (p. 191)

Daarbij heeft de auteur het niet meer nodig gevonden om te controleren of zijn formuleringen wel allemaal zo gelukkig zijn:

"De wetenschapsmethodoloog A.D. de Groot heeft in 1961 in zijn boek *Methodologie* ('s-Gravenhage, 1961; Mouton) deze natuurlijke empirische denkstappen (d.w.z. denkstappen die in de dagelijkse praktijk door iedereen t.a.v. de zich aan hem voordoende empirie gezet worden voor de oplossing van praktische problemen; dit onafhankelijk van de vraag of die nu te maken hebben met de toename en systematisering van kennis of met de oplossing van een handelingsprobleem), deze A.D. de Groot, nu, heeft deze natuurlijke empirische denkstappen in het denkproces tot uitgangspunt genomen voor het opzetten van een methodische aanpak voor de oplossing van wetenschappelijke problemen en vraagstukken: de zogenaamde empirische cyclus." (p. 12)

De structuur van de tekst is evenzeer onevenwichtig. Elk hoofdstuk is onderverdeeld in paragrafen, maar de aard en omvang van die paragrafen lopen nogal sterk uiteen. Zo omvat paragraaf 3.3 48 pagina's waarin de analyse van literaire teksten, gesprekken en geschreven teksten aan de orde komt. Paragraaf 4.2 ("Is/was Brugman, vanuit de psychologie bezien, taalvaardig?") daarentegen omvat één pagina en kan in één zin worden samengevat: Om de vraag te beantwoorden of iemand taalvaardig is, moet je eerst vaststellen wat je onder taalvaardigheid verstaat. Paragrafen worden soms met samenvattingen afgesloten, soms niet. Soms staat midden in de lopende tekst een samenvatting (bv. p. 104), en soms staan in de samenvatting punten genoemd die niet in de paragraaf aan de orde zijn geweest (bv. p. 151).

Van der Geest stelt in zijn voorwoord vast dat er geen handboek over de methodologie van het Neerlandistische onderzoek bestaat. Zijn uitgangspunt dat de onderzoeksvraag voorafgaat aan de methodologie en niet omgekeerd, verdient lof. Had hij het maar bij deze twee punten gelaten.

Bibliografie

- Pander Maat, H., *Tekstanalyse: een pragmatische benadering*. Groningen, 1994.
- Schellens, P. J. & G. Verhoeven, *Argument en tegenargument. Analyse en beoordeling van betogende teksten* (2de ed.). Groningen, 1994.
- Schooten, E. van & K. de Glopper, De validiteit van meerkeuze-instrumenten voor het meten van schrijfvaardigheid. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 12 (1990), 93-111.
- Schooten, E. van & K. de Glopper, De constructie en interne validering van een meerkeuzetoets voor het meten van schrijfvaardigheid. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch* 16 (1991), 72-92.

(manuscript ontvangen 21 augustus 1995)

(manuscript aanvaard 1 december 1995)